

srpskoj tradiciji, i moje poznavanje literature, recimo Thomasa Manna preko izvornih izdanja, sasvim ga je ubedilo da smo bliski i da sam mu pogodan za saveznika;

– Izučavali smo “Smrt Smail-age Čengića”, ali onako kako se to radi na fakultetu: celo pola godine čitali smo taj spev stih po stih, reč po reč, i analizirali ih;

– Pristao sam i da redigujem, to jest uporedim sa originalom, “Novele” Stefana Zweiga koje je preveo neko drugi i da za knjigu napišem pogovor, a po sugestiji Mladena Leskovca uzeo sam da prevedem s mađarskog roman Mora Jokaija “Novi spahija”;

– Čak sam upotrebio stvoreno literarno prijateljstvo sa beogradskim komunistom piscem Erihom Košom;

– Završivši prevod Jokaija, uzeo sam da prevedem “Jučerašnji svet” Stefana Zweiga, a potom “S leve strane gde je srce” Leonharda Franka;

– Uz to sam i dalje prevodio – Leskovac mi je preporučio “Sinove smrti” Mihalya Babitsa i ja sam taj dvotomni roman disciplinovano pretočio na srpski;

– Dimitrijević je sebi u zadatak postavio da upozna Zapad sa slovenskim literaturama, i prva knjiga koju je izdao na francuskom bio je roman “Petrograd” Andreja Belog. Zatim je, posle još mnogih Rusa i Poljaka, uzeo u program nekoliko Srba, Andrića, Lalića, Šćepanovića, i jednog Makedonca, Živka Činga.

I, šta sad?

Dovoljan je samo letimičan pogled pa da se ustanovi kako junak-narator romana “Sečaj se večkrat na Vali” nije pročitao ni približno onoliko knjiga koliko je to učinio gospodin Tišma (ili bar, da ne grešimo dušu, koliko je rekao da ih je pročitao). Tako je *Alter ego-Tišma*, sve vodeći brigu o sebi, svom komforu, svojoj budućnosti (itd, itd...) zaboravio da bi se u biblioteci pisca u razvoju morale naći knjige Foknera, Henrija Džejmsa, Tolstoja, Valerija, Dostojevskog, Ničea, Sartra, Hajnriha Bela, Markesa, Hemingveja, Čehova, Platona, Kiša, Henri Milera, Hercena, Gordimerove, Kundere, Turgenjeva, Unamuna... a što pisac-Tišma, bar u svojim intervjuima, nije zaboravio.

Moglo bi se, zatim, uočiti kako i jedan i drugi (Tišma) poznaju izdavača Dimitrijevića. Moglo bi se, opet, primetiti, da je jednom od Tišmi ključ za “srodstvo po duši” to da li se nekom sviđa ili ne njegovo pisanje. Isto tako, dalo bi se zaključiti da u Švajcarskoj žive pojedinci a ne Švajcarci, da je jedan od njih oduševljen prozom Mihajla Lalića, ili da voli prozu Dragana (a ne Dragomira!) Popnovakova ali, kako se ovaj tekst ne plaća po šljajfnama, ja ga ipak, da me škakljive analize ne bi odvukle na polje gde vlada nepotrebni i neželjeni domaćin gospodin Cinizam, ovim i završavam.

Draško Redep

PRIVLAČNOST PONORA POSTOJANJA

Čovek ni u jednom odnosu, čak ni u erotskom orgazmu, ne ulazi tako intimno, tako daleko u biće drugog čoveka, kao u okrutnosti. Tu je čak s orgazmom zajednička izvesna degradacija tela. Međusobno opštenje ljudi kroz okrutnost dosad je bilo jače od opštenja kroz samilost.

Karol Ižikovski

Kao što postoji upečatljiva konvergencija između Krakova i ranog Ive Andrića, o čemu je često pisano, ali nedovoljno s pomislima da upravo onde valja napisati knjigu o *ranom Andriću*, tako isto tihi, tipično novosadski žagor, onih dveju ulica i jednog trga, nesumnjivo govori o komplementarnosti s Aleksandrom Tišmom. U neku ruku, Tišma je naš reprezentativni *uličar*, u konotacijama koje ovaj termin određuje svojom radoznalošću, flaniranjem, tim famoznim korzom koji je, kao termin, u romanu *Za crnom devojkom* prebrazao Igor Mandić. Nimalo pežorativno, kako su uličarskim govorom sa prezirom pretili naši stari, taj uličarski termin govori o izuzetno negovanoj radoznalosti autora.

Vladan Desnica je u *Zimskom ljetovanju* grad identifikovao sa sećanjem samim: izbegli Zadrani, u dalekoj zabiti, negde visoko, po navici, okupljaju se uveče pred jednom polurazrušenom kućom koja, još uvek, ima okrugli otvor. Koji ih, dakako, podseća, na tajanstvenu tačku večernih gradskih okupljanja.

Desnica je i inače jedan od onih autora kojima je Tišma, esejist, posvetio upečatljivu pažnju. Kao uostalom još i Todoru Manojloviću i Velimiru Živojinoviću Masuki. Grad, naviknuti i zagonetni, večiti grad, bio je svakako u središtu njihove pažnje. Jednako kao i Tišmi.

Iz jedne Desničine epistole sa mnogobrojnim razlozima navodene su i ove reči:

Koža i muskulatura na fizionomijama su opušteni, strasti i interesi drijemaju, život se g o t o v o s a v ostvaruje u odvijanju navedenih, ustaljenih, automatskih, gotovo obrednih akata i funkcija. Sudbine teku svojim predodređenim, naoko nedostupnim i neporemetivim tokom.

Posve je izvesno da je one židovske *pukotine proze* u diktaturi opštih mesta Aleksandar Tišma pronalazio upravo u onome što nije svedeno na obred i funkciju, ponajviše mehaničko i vaspitanje sentimentalno.

Pronalazeći zastoj u mehanizmu, opreku u ritualnom gibanju, ekstatičan munkovski krik u svedenoj tišini panonskog nedešavanja, Tišma je nastojao da oslobodi energiju bića, nimalo se ne libeći da je podstakne, a veoma retko se opredeljujući

da je etiketira. Psovka ali pokašto prečutana, kostolom prgavosti, pucanj bez zazora i bez dileme, sve se to u zatvorenom krugu Tišminih ucveljenih žrtava i razjarenih osvetnika ispoljava u visokoj vatri rečitosti koja je isto oslobođena, no i gestova koji su uvek i uvek neprimereni drilu konvencionalnog ponašanja.

Kome se sve svete ti očajnici, i koga sve ne podnose, u samoj blizini krvi i močvarnog mulja periferije, te žrtve koje načas postaju ona *druga* bića, izvrnutog smisla i ponašanja?

Pre svega tom utvarnom, lažnom, nikakvom životu, većito identifikovanom životarenju, siromašnom tavorenju, izgadnelom nestajanju. A zatim, osveta je upravljena i ka samom biću,*pa se tako suicid ostvaruje u drugom. Glagol boleti, napominjao je Dušan Matić, isto se odnosi, svakad trpno, na onoj drugoj strani, neotklonjivo, bitno.

Čitava ukrštenica rituala potčinjavanja zapravo je jedinstveno vrzino kolo Tišminih proza u kojima, na onim staničnim peronima i periferijskim čumezima, traju svoj život, uglavnom doživotan, kao kaznu, kako bi već napominjao Paljo Bohuš, čekajući sudnji dan, preokret, katarakt nemilosrdan i silovit, nezaustavljiv i uvek nalik na krik.

Uostalom, antologijska Tišmina proza *Bez krika*, koju je potpisnik ovih redova još 1962. godine uvrstio u novelističku antologiju, i inače tako programska, računajući za sva vremena sa asocijacijama po suprotnosti u projekciji letnjeg dana na novosadskom Štrandu i pogroma u ledenim danima novosadske racije 1942. godine, računa isto sa krikom. No sad sa njegovim odsustvom koji se, prevashodno, priželjuje, ovaploćuje i u ćutanju dugom.

Potisnuti i urušeni, potčinjeni i agresivni, svi mi, svakojaki, u malome i u velikom opsegu večitih kruženja, ostvareni i neostvareni uličari, zaista se mimoilazimo neprekidno, čak i sa svojim vlastitim maskama osrednjosti i pritajene taštine. Život teče dalje, ali je za Tišmu veoma bitno da bude verifikovan, tad neponovljiv, dokazan, bar već jednom ispoljen i neosvojiv.

Tišmina literatura je velika saga o neravnopravnosti i zagonetnom odnosu polova, i njegova, autorska neutažena žed za mirisom žene, ide u red onih osvojenih sloboda koje, na ovom našem trotoaru, nisu bile ni upamćene, a ako hoćete ni dozvoljene.

Od datuma *Bele žene* Branka V. Radičevića, u pedesetim godinama, do danas, taj posuvraćeni eros naše u biti turske psovačke leksike, nikada kao na Tišminim stranicama nije imao tako upečatljivu, gorku a zamamnu aromu usamljeničkih maštanja, masturbacija u đačkim nužnicima, besanih snatrenja u blizini roditeljskih bračnih igara. *Noć ćutljivih mladića*, rana, borhertovski koncipovana ili tek odslušana pesma Aleksandra Tišme, isto bolno tuguje svoju usamljenost kao i toliki obični ljudi, takozvana siva nezanimljivost provincijskih sokaka, pomno osveštana unutrašnjim tazovima i lomovima koji preteče naginju ka erupciji gneva.

Raspre i njihovi povodi, katkad tek nagovešteni ili pažljivo, u situaciji sudskog materijala prepuštenog dokonim pisarima i neveštim radoznalcima, isto su u samoj žizi tog ogoljenog Tišminog interesa sa seks. Ima svedočanstvo kako je autor, tako reći drhtavim rukama, u sudskim pisarnicama, preturao nečije poslednje reči iskaza, završna slova, čitave sudbine predzatzorske, kažnjeničke ere. U onim dalekim već šezdesetim i sedamdesetim godinama, uz Tišmu je, setiče se oni koji još umeju

da se sećaju, jedino Jara Ribnikar verovala svojim očima nad tim zakovrdženim papirima velikih emotivnih i erotskih lomova, u neposrednoj blizini kazamata, sudnice, stražara. Tišma je, i u ovom slučaju, hteo da sve zna ne unapred, nego prethodno. Kao što je, mnogo godina kasnije, istraživao strukturu onih službenika u kinematografskom preduzeću do kojih stoji kakav će, i gde, i u kojoj prilici film biti nabavljen za prikazivanje, tako je rasporenu utrobu svojih naknadnih junaka opisivao kao isto žestoku simulaciju života, koji je još uvek život. Razjareni mužjaci i dugo, dugo zlostavljane žene, najednom, u sivilu prigradskog pejzaža, u alkoholičarskoj dokolici koja je uvek više od igre početka, na Tišminim stranicama postavljeni su ne kao suprotnosti mogućeg, nego kao ispunjenje neke oveštale a onda i posve zaboravljene pravde.

Unekoliko, Tišmina literatura je vrsta naknadnog dnevnika, u smislu koji je tom žanru pridavao Marko Ristić. Tek kada se uporede autentični objavljeni Tišmini dnevni i te crne hronike naših varoši, naših pogroma, naših skrnavljenja, naših izdaja, a pomalo i naših vera, može da se utvrdi kako je sloboda izmaštanog, pa svakako i sloboda erotskog u prirodnoj svojini ovoga autora.

Svakako je izuzetno važno u iskazima Tišminim to što je fenomenu vlastitite glume, to jest ponašanja s obrazim na licu, poklanjao onu pažnju neobaveznosti koja rezultira slobodom samom.

Niti su, u parafrazi nekih naslova, svi Tišmini junaci bez krivice krivi, niti su nasilja uvek na teretu savesti onih koje obično legitimno i većito tumačimo kao zlo.

Apsolutna dosada ravnopravnih polova je, zacelo, ona zona nezanimljivosti koju nikako ne mari Tišma. Uvek se radi o potčinjavanju, i o toj prirodno neprirudnoj funkciji odmazde. One koja srećno i još češće nesrećno traje pod zvezdanim nebom Panonije.

Čitava nalik na enciklopediju bivših života i kretanja, sa svojim vozovima, odlascima u velike gradove, prolaznih i trajnih ljubavi bez senke, ali i iznajmljenog seksa, Tišmina literatura i za tu vrstu vrstu lektire čuva za svog odanog saputnika jednu od onih šansi koje preostalo dokazuju da je usred dvadesetog veka takode bilo sveta, naseljenog i preživelog.

Mimoilazeći se tako često da sa srećnim završecima, tumarajući – međutim – usrdno i nespokojno po provincijskim bioskopskim salama i plesnim dvoranama sa zauljenim podom, ogrezli u oskudici ratnog i neposredno poratnog vremena, često u ožiljcima tajnim i po mnogo čemu tajanstvenim, Tišmini junaci su uvek na ivici ponora, nepojamnog.

Tišmini junaci, onako porušeni, izgužvanih biografija, bezmalo su uvek nalik na apatride. Dovijajući se neprekidno u svetu koji im najčešće nije naklonjen, ti obični ljudi glavinjaju u svojoj nesanic i u prizemnoj zbilji naših panonskih varoši, bez prekida nastojeći da odgode datum presude, gromoglasno saopštavanje tajne, kaznu zbog ko zna kojeg nepoloženog ispita mladosti. Dakako, i ovde termin običnih ljudi valja posmatrati na način kako ga je, kao veliku tajanstvenu sudbinu naših poznanika, tumačio Đovani Papini. Kroz iglene uši nemogućih situacija, pogroma, kataklizmi, vojnog roka, Tišmini prolaznici neotklonjivo u sebi nose svoju provincijalnost. Ona je njihova jedinstvena transcendentalnost.

Tišmina rana pesma *Smena generacija*, to osećanje mimoilaženja sa takozvanim velikim svetom pronosi i u sebi zavetno, skoro programski. Daleko pre kulturnog filma Federika Felinija *Amarkord*, povodom čije pojave je Slavomir Mrožek zabeležio:

Međutim, svaki čovek, iz provincije ili ne, jeste provincija. Prostor svake pojedinačne svesti jeste provincija. Gde god bi se čovek našao, uvek sa sobom nosi granice svoga sreza... Provincija je škola čežnje.

U davnoj, strogoj karakteristici Tišma je o sebi, prema vlastitom iskazu, mogao da pročita kako je neiskren i kako je karijerista. Tumačeći te presude, koje su mogle u onim oktroisanim vremenima da imaju itekako veliki uticaj na život mladog čoveka, on i sam priznaje da u tome ima istine. Prikriven, drugi, alternativni život kao mišljenje, stav kao strogo čuvana privatnost, a potom i nastojanje da se postane neko drugi, svakako su bliski i odrednici koja bi mogla biti u svojini mnogobrojnih njegovih junaka, jednako.

Postigao sam, dakle, što sam želeo: spas od brze, nepromišljene pogibije. Taj iskaz u izveštaju o svom životu Tišma navodi kao fragment ukupne strategije preživljavanja koju, vešto i nevešto, ali najčešće veoma strastveno, neguju i besane noći njegovih junaka.

Tišmini autobiografski spisi nalik su na zmijske košuljice. Svaka od njih krije srebrni sjaj žestoke doživljajnosti. Sve se čini da će i poslednja Tišmina autobiografija biti veoma bliska onoj nedovršenosti, ne samo rečeničnoj, koju sugeriše naslov Tibora Derija.

Jedno je sigurno: izvesno oblaporna glad za životom bogatim, erotičnim, nepriksenim, ostaje da traje kao zajednički imenitelj rasapa koji, poput plime, nije prestao da nadržava i autora i njegove vršnjake.

Jer ako je propast bila neminovna, onda je valjalo poslednje mesece, poslednje sedmice iskoristiti do krajnosti, ludujuć. Svi su pojurili za mrvicama uživanja: mobilisani oficiri, vojnici, njihove napuštene žene i verenice, Jevreji koji su između dva poziva na prisilni rad krpili svoj život u saznanju njegove privremenosti, Jevrejke koje se nisu mogle udati kada im je bilo vreme i potreba jer su im nesuđeni muževi propadali u logorima i ginuli od zime i od mina u Ukrajini, kuda su odvedeni da kopaju rovove svojoj hrišćanskoj gospodi. Novcu je padala vrednost, jer se do dobre robe, dobrih cipela i kaputa koji će izdržati sneg i kišu na prisilnom radu teško došlo, pa su ga ljudi bez razmišljanja trošili na suvišnosti. Kafane su bile pune, svako popodne u njima su priređivane igranke pod nazivom five o' clock tea – iako se ratovalo i protiv Anglosaksonaca – noćni lokali su radili punom parom, takođe pod engleskim nazivima, tako da se najotmeniji peštanski "night-club" zvao "Arizona", a njegova glavna zvezda Diana Clayton.

Ubeđeno i nepriksenim, ove rečenice ne ispoljavaju samo prepoznatljivu mladićku radoznalost usred samog rasapa u ratnoj Pešti, nego se istovremeno ostvaruju i kao jedan od mogućih iskaza pred svevidećim i neprekidnim islednikom. Upravo s pomislima na isleđenje, na istragu, Tišma, kao i njegovi junaci piše uvek i uvek nove iskaze. Isledništvu kraja nema.

Ne mareći osobito za doslovnu, dokumentarnu postavku svojih knjiga, Tišma je, veoma pronicljivo a naoko usputno, odmah iznad tih svakojakih sudskih i drukčijih sveđočanstva, gradió drugu stvarnost za generaciju s kojom se, uglavnom, mimoilazio.

U knjigama, svakako i onim koje je potpisivao Aleksandar Tišma, sve je ipak drukčije, i svakako naknadno overeno.

Miroslav Blam, junak *Knjige o Blamu*, opisano stanuje u novosadskoj palati Merkur. Tek mnogo godina kasnije, Tišma se uselio u tu palatu, Tanurđićevu.

Simbolično ili ne, Tišma je tako na tragu svojih (p)ostvarenih heroja.

Izmišljena, alternativna stvarnost ukazuje se kao profetska činjenica. U svakom slučaju daleko ubedljivija od puke parternosti ovoga sveta.

Što se tiče Novog Sada, tačnije rečeno: *novosadskog kruga kredom* Aleksandra Tišme, sve i u tom smislu valja promišljati krajnje uslovno.

Novi Sad je zatvoren, ograničen prostor, nalik na onaj zatvor koji je, ne jedino u *Levitau*, za Vitomila Zupana bio laboratorija samog života. Ta ograničenost prostora, usred naoko bezmernih horizontala Panonije, sugerisala je ne jedino sintagmu *naseljenog sveta*, nego i uzajamnost preinačenja, prerusavanja, obamrlosti stakom. Peter Altenberg je svakako u pravu kada je uskliknuo, lamentirajući nad vlastitom melanholijom:

Ogrado, kako pejzaž činiš melanholičnim! Usred bezgraničnosti nešto ograničeno!

Jednom prilikom, čak veoma rano, Tišma je izjavio i ovo i ovoliko:

Ja sam životom vezan za Novi Sad. Jer, iako sam rođen u jednom selu kod Subotice, u Horgošu, to je bila slučajnost. Naime, moji roditelji su već stanovali ovde u Novom Sadu i moja mati je išla tamo samo da se porodi, kod svoje majke, pa me je sasvim malog donela. Prema tome, mesto moga življenja je Novi Sad. Kako sam za to mesto vezan? Kada zamišljam ulicu, ja moram da zamislim novosadsku ulicu, jer sam tu odrastao, te sam ulice poznavao. Kada zamišljam kuću, takođe zamišljam novosadsku kuću, kada zamišljam stan onda su to novosadski stanovi. Kada zamišljam leto, mene to neminovno podseća na toplotu u ovoj ravnici, na tu sparnu toplotu bez zaklona, ali me podseća i na Dunav, kojem čovek ide da se od te vreline nekako oslobodi. Kada mislim na jesen onda mislim na novosadsku jesen punu vlage, magle, košave. Kada mislim na zimu, to ne može biti u mojoj uobrazilji neka druga zima nego kakva je ovde. Dakle, meni taj zavičaj služi kao pozornica za kretanje o kojem govorimo. Inače, nadam se da me zavičaj više od toga ne zaukuplja, nadam se da nisam za njega vezan u tolikoj meri da bih ga video izobličeno, da bih ga video ružičasto. Može biti da ga vidim ružnijim nego što jeste, zato što mi je veoma dosadio.

Prostor Novog Sada, kao poligon ispoljenih događaja subordinirane sudbine, Tišma je posmatrao i pominjao u različitim prilikama, nikako ne odstupajući od teze o posve, posve uslojnoj datosti zavičajnog određenja. U tom smislu čitava geografija njegove literature svojevoljno i svojevremeno i te kako ostaje i opstaje pod naletima skitskih vetrova s istoka, i bečkih dunavskih melodija sa zapada. Lakoreko je Tišma ne jednom napominjao kako u tom prepletu i na tim geografskim razdaljinama, od Skitije i od Beča do Novog Sada, sve postaje drukčije, a poznate Sterijine

projekcije o pokondirenosti svakad imaju i značenje neuspeha, nesklonosti podneblja reformi.

No, prema sopstvenom iskazu, Tišma je u Novom Sadu bio rob, *talac i unutrašnji izgnanik*, a projekciju naseljenog sveta suočeno je doživljavao pred novosadskim zdanjima. Koja se, bez prekida, osipaju.

Čini se da Tišmu pripovedača i romanopisca nimalo nisu mučile ideje o novim definicijama romana na koje je, još 1927. ukazivala Virdžinija Vulf, niti je, za razliku od Tomasa Mana u *Čarobnom bregu*, nastojao da parodira vaspitno razvojni roman. Jednostavno, priča o neostvarenostima, o tom interuterinskom pokretu za spajanjem, za dinamičnom plazmom postojanja koje je, svakad, isto život, morala je da se ispriča.

I u tom smislu Tišma je daleko bliži romanu Jakova Ignjatovića, nego eksperimentima ispisnika. Zapravo, veliki hijatus nastao u urbanoj literarnoj projekciji Vojvodine stare, Tišma prekida za račun doživljajnosti i te kako savremene. Stoga datiranost Tišminih motiva ne ide na ruku sporenjima o aktuelnosti prosede. Večiti su, međutim, predmeti sporenja, kobnih ubistava, izostavljenih života. Kao na velikom buvljaku kakve panonske varoši, kao kod Leonida Šejke, taj zagonetni razgovor stvari, najčešće nepotrebnih, posve izlišnih dakle, nalik na mrmljanje samo, ostaje kao svedočanstvo o velikom, neomeđenom besmislu naših okruženja, naše neizvesnosti, našeg izgnanstva.

Grad je, bez sumnje, za Tišmu konstanta. Planetarijski san koji, svakako, umire. No, istovremeno, on pokazuje neverovatno ambicioznu posesivnu snagu. O tome je mnogo dokaza, svakako i na stranicama Tišminih proza.

Veoma karakteristično, valjda poslednja rečenica prve Tišmine proze, one često pominjane *Ibikine kuće* sa tolikim atributima neorealističkog, čak izričito naturalističkog kazivanja, ima neočekivano dimenziju metafizičku:

Obarajući redom stolice, napravio je toliku buku da je pomislio: kuća se nad njim ruši.

Veliki seizmografski pokazatelj zbivanja daleko širih i prodornijih, nesumnjivo, pojavio se, eto, u tom apersiju, u toj naknadnoj intervenciji, u tom bolu od rastanka, od kraja.

Bordel, za koji je ne tako davno Tišma izjavio da je u velikim dimenzijama sazdan na tlu čitave istočne Evrope, ovde, s Ibikinim imenom, bio je isto nalik na raj, kako to hoće i naslov antologijske proze Miloša Crnjanskog, isto posvećene rasapu, ratu, prostituciji. Unekoliko, ovde je reč o *izgubljenom raju*, u asocijacijama koje ne napominju Miliona, ali svakako mare za upozorenje Novalisa kako *svaki voljeni predmet središte je jednoga raja*.

Na drugoj strani, kanda u *Mrtvom uglu*, reč je o ignorisanju, previdu, otklonu od svega, pa i od zala sveopšte i dugoročne radoznalosti:

Na svoj grad, u kome živi od rođenja, Karan je toliko oguglao da ga gotovo ne primećuje.

Nema mimikrije, nema sezonskog prilagođavanja. U pitanju je čitav fatum jedne egzistencije, panoptikum, sarkofag sa ornamentima enformela vlage, tor, atar ko-

načnosti, bezmalo država po sebi, sa razdaljinom i prečnikom puškometa, antička država.

Osnovni kontrapunkt Tišmine urbane priče svakad se nahodi u činjenici da nasuprot statičnoj arhitekturi i petrificiranim hijerarhijskim lestvicama, dramatično, i sve više ukoliko idemo ka periferiji, ubitačnije i strastvenije kulja magma života, svetlucaju oči u tami, a miris divljeg kestena ne prestaje da se širi nad lokvama.

Niko naoko spokojnu atmosferu panonske urbane sredine, sa virovima neočekivane strasti, smrtnog ponora, kobnih presuda na bunjištima i u prigradskim kućercima nije u srpskoj književnosti sugerisao tako nepotrošno kao Tišma. U ulicama Tišminog prečanskog grada, u kojima uvek vlada nedejno popodne, zaista se zbiva vrtložna, neobjašnjiva, suluda igra vatrom diluvijalnih osećajnosti. I nagona.

Sporzumevanja Tišminih junaka karakterišu polureči-uzvici, i sve se – kao u njegovoj prozi *Tvrđava* – dešava prečutno-složno. Sve sami signali, sve preinačuje dogovore, začas sve postaje pakao, a obrazine padaju spontano no zauvek.

Moglo bi se lagodno, prepoznati mnogo šta od takozvane prečanske geografije u Tišminoj literaturi, a da pri tome ni slučajno nije moguće otkriti bukvalni opis, doslovno dešavanje. Senčanski hotel "Rojal", koji je veliki mizanscen, dešavanje bez premca i izuzetaka, romana *Za crnom devojkom* zacemento nije onaj isti koji je, u svojim uspomena, navodio Mihajl Majtenji, kao primer bogomdanog mesta, adrese bez premca, u kome čitava dvadeset i četiri časa gostu sve stoji na usluzi: hotel kao čitav svet. Isto, novosadsko jevrejsko groblje samo je Ausklang pesme Aleksandra Tišme *Jevrejsko groblje*, a novosadski Dunavski park tek melanholični okvir upečatljive pesme o Bošku Novakoviću.

U čitavoj toj tako često autentično dokazanoj atmosferi prečanskog sveta Tišma ne prestaje da ispoljava svoju nezadovoljnu prirodu. Samo u toj nesrazmeri, samo u nedokazanoj i uvek neodoljivoj čežnji za drugim bićem, svetlostima velegrada, mogućnostima koje nam nisu odveć poznate i oveštale, samo je tu izvestan magičan, takoreći orgastički sjaj u tami. U krezubavoj periferiji našeg života, Tišma je onu *rošavu lepotu* nesrazmera i nesimetrije, neodobravanja i nesloge, kaljuže i bogatstva uspevao da afirmiše kao jednu od onih istina koje se ne dokazuju, poetične, ozarene, izmaštane, doživljene kao san.